

ORHAN TÜRKDOĞAN, *Alevî-Bektaşî Kimliği*, "Sosyo-Antropolojik Araştırma", Timaş Yayınları, İstanbul-1995, 613 sayfa + 16 fotoğraf.

Eser toplam 17 il, 45 kasaba ve köy, dört üniversite (Ege, İstanbul, Abant İzzet Baysal, Van 100'üncü Yıl) ile Bolu İnam-Hatip Lisesi'nde katılımcı gözlem ve mülâkata dayalı antropolojik nitelikli bir araştırmanın sonucudur.

Yazar, çalışmada yaşayan Alevî topluluğunu bir sosyal olgu olarak, grup içi ve grup dışı yaklaşımlarla ele almıştır. Kitabın hazırlanmasında, Alevî insanının dünya görüşü, hayat tarzı, maddî ve manevî kültür kalıplarının kökenleri, Alevî-Sünnî farklılaşmalarının kültürel kodları ve Alevî grubunun sosyal statü ve normlarının işleyiş biçimleri gibi konulara yönelmiştir.

Bu noktada eser, Alevî öğretisinin tarihî gelişimi üzerindeki teorik yorumları veren çok sayıda kıtaptan farklılaşmakta konuyu sosyo-antropolojik bir alanda analiz etmektedir.

Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Alevî töre, gelenek ve kutlamalarına, merasimlerine dayalı kuralların işleyiş biçimlerini ele alan çeşitli yazarları iki farklı odakta toplamış fikirlerin etkisinde görüyor. Yazar, bunlar içinde, *Abdullah İbn Sebe mitosuna inananlar olduğu kadar*, Bektaşîliğin bir Osmanlı masalı olduğu Alevîliğin Şia imamiyesine yönelmesini engellemek için kurulan bir tuzak teşkil ettiğini kabul edenlere de rastlandığını ileri sürüyor. Yakın geçmişimizde Alevî kültürü üzerinde katılımcı gözlemi hatırlatan bilimsel açıklamalara dikkati çekiyor.

Bu tespitlerden de anlaşıldığı gibi, *Alevî-Bektaşî Kimliği* isimli eserin hazırlanmasında tek yanlı ve peşin hükümlü değerlendirme noktalarından mümkün olduğunca uzak kalmıştır. Eserde, sosyal bilimlerin temel çalışma esaslarına dayalı sosyal antropoloji anlayışı, metodik bir analizi gerçekleştirmek ve kamuoyuna fragmanlar şeklinde yansıyan Alevîlik ve Bektaşîlik olgusunu bir yapı bütünlüğü içinde ele almak amaçlanmıştır.

Kitapta yer alan örnek olaylardaki kişilerin kimlikleri belirli sınırlar içinde açıklanamaya çalışılmış, sadece sorulara verdikleri cevaplar -üslup tashihi dışında- olduğu gibi aktarılmıştır. Böylece Alevî dinî liderlerinin kültür düzeyi ve kognisyonlarından kesitler verilmiş, bunlar daha sonra genel değerlendirme ve Alevî-Sünnî entegrasyonu bağlamında ipuçları olarak yorumlanmıştır.

Çalışmanın varsayımı iki önermede toplanabilir:

1- *Alevî-Sünnî farklılaşması, tarihî süreç içinde iç ve dış etkenlerin meydana getirdiği bir olgudur.*

2- *Bu sebeple her iki bakış açısı, yeniden yapılanma süreciyle köklerine yönelerek sosyal bir bütünleşmeye dönülebilir.*

Bu iki temel varsayım araştırma boyunca gözönünde tutularak Alevî toplumunun kültürü ve sosyal organizasyon biçimleri tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada bu temel varsayımlar yanında ikinci derecede bazı önermeler (assumptions) de gözönüne alınmıştır. Örneğin, Ehl-i Beyt düşüncesini teşkil eden Hz. Ali ve Muaviye olayları ile Kerbela olgusu gibi İslâm tarihinde ortaya çıkan ayrılmâ hadiselerinde Türklerin taraf olmamasından dolayı Alevî olgusunun tam anlamıyla tarihimizin bir parçası olmadığı bu ikincil önermelerden biridir.

Bir diğer önerme, Türkmen Alevîliği diyebileceğimiz bir "Türkleşme" olgusunun varolduğu, bu sebeple İran Şiasından farklı kültür değerleri ve inanç sistemleri taşıdığıdır.

Türklerin konumu ve yerleşim biçimlerinin Anadolu kültür dokusunda bir özellik olarak ortaya çıkması Alevîlik gerçeğinin Anadolu'da varolmasının ön şartı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üzerine kurulduğu bir başka önerme Türklerin İslâmiyet'i kabul etmede başvurdukları yoldur. Araplaştırarak Müslümanlaştıran Emevî yönetimini reddederek Şia kolunu benimsemiş olan Türkler, İran'ın İslâmî anlayışına yakınlaşmışlardır. Bunun da kaynağı herşeyden önce Türk insanının bakış açısı, dünya görüşü, inanç ve değer sisteminde mevcuttur.

Eserde, buradan çıkarılan sonuç ise Alevîlik olgusunun bizim tarihî gelişmemizin bir ürünü olmadığı dışarıdan gelecek toplum yapımızda, kültür sistemimizle yeni bir kimliğe büründüğüdür.

Bu alanda yazar, çalışma boyunca Alevîliğin ve Bektaşîliğin Azyatik karakterini ortaya koymaya çalışmıştır; Türkoğân, Anadolu Alevîliğini Türk bünyesindeki İslâm'ı benimseme tezahürlerinden biri olarak görmek eğilimindedir.

Eserde, Alevî cemaatinin belirli ve münferit yönlerine eğilmek suretiyle sınırlı konularda veriler elde edilmiştir. Genellikle Alevî-Bektaşî unsurlarını ihtiva eden yöreler araştırma alanı olarak seçilirken, daha ziyade gelenekli tarihi kimliği temsil eden ocaklar tercih edilmiştir.

Eserde, inceleme alanları olarak seçilen iller ve onlara bağlı köylerde Alevîlik ve Bektaşîlik ritüellerinin bölgelere özgü yanları vurgulanırken ortak yönlere de değinilmiştir. Bazı noktalar ise Alevî-Sünnî geçişliliğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Manisa'da Sünnetçiler Köyü'nün böyle bir yapı arzettiği vurgulanmaktadır. Sünnetçiler'in bir kısmı İmam-ı Rıza'dan gelen Eroğulları, Veli Babalar, Hızır Hüryanlar (Tokat) ve bunun dışında Isparta, Malatya, Kütahya tarafından gelenlerce oluşturulmuştur. Aralarında İmam Cafer'e bağlı olan hiç kimse mevcut değildir. İmam-ı Rıza'ya bağlı olan Sünnetçiler Köyü temel felsefe olarak, İran Şiasından önemli ölçüde uzaklaşmakta ve Sünnî köklere özgü bir yapı yansıtmaktadır. Orta Asya köklerine bilinçli olarak bağlı bir görünümü vardır. Hepsi Türklüklerinde birleşmekte. Hoca Ahmed Yesevî ruhunu taşımaktadırlar. Töre ve geleneklerinde Şamanist inançlar kadar İslâmî norm ve değerlere de geniş çapta rastlamak mümkündür.

Yazar, Alevî-Sünnî geçişliliğine ilişkin tespitlerini çalışmanın diğer araştırma alanlarında da yapmaktadır; Alevî-Bektaşî-Şia inanç sistemleri arasındaki farklılıklar da kitapta ortaya konan gerçeklerden biridir.

Tekirdağ, Çorlu araştırma bölgesinde bir Bektaşî babası ile yapılan mülakatta Bektaşî ve Alevî gruplarının iç kültür biçimlenmesinde birbirinden farklı yönelimlerinin olduğu ileri sürülmektedir. Bektaşî Babası, Alevî dedelerinin halktan nezir (humus) talep ettiğini Bektaşîlerin ise bunu asla kabul etmediklerini ifade etmiştir. Bektaşî Babası açıklamasında Alevîlerin, Bektaşî Cem ayinlerine katılmasının mümkün olmadığını ancak tekkelerde kurban kesebileceklerini de belirtmiştir.

Mülakatlara katılan Bektaşî babalarının İran Şiası ile Bektaşîlik arasında önemli bir ayrılık olduğu yönünde de yaklaşımları vardır. İran Şiasının Bektaşîlikten tamamen ayrı olduğunu ifade etmektedirler. Fakat, Şia geleneğindeki Muharrem Orucu uygulamaları ile Bektaşîlik arasında farklar olduğu Bektaşîlerde vücuda acı verme biçiminde tören şekillerinin olmadığını da vurgulamaktadırlar.

Bektaşî babalarının bu gibi tespitleri doğru yanlar ihtiva etmektedir. Buna mukabil yazar, inanç felsefesi, Kur'an'ın yorumu ve tarihe ilişkin tespitlerde hataların olduğuna dikkati çekmektedir. Örneğin bir Bektaşî babasının aktardığı bilgilerden bazıları şöyle sıralanmaktadır: "Bektaşî, cami kademelerini atlatmıştır.", "Namaz kılmak, ibadet etmek, zekat vermek şeriatır, bir Bektaşî için şeriat sadece dış görünüşür.", "Tarikat Muhammed Ali'nin kurduğu gizli bir yoldur, bu yola tarikat deriz. Bu tarikatın adı Muhammed Ali zamanında Şia tarikatıydı. İmam Rıza Horasan'a geldiği zaman bu yol Horasan'da yürüdü. Aynı şekilde Hoca Ahmed Yesevî'nin tarikatı bir Şiî tarikatı idi. Türkler Anadolu'ya gelince bu tarikat Alevî adını aldı."

Buna benzer görüşler yazarın da belirttiği gibi, bilimsel görüşlere ters düşmektedir. Çalışmanın, Bektaşî ve Alevî felsefesinin İslâmî paradigması dışında soyut yorumlara yöneldiği, İslâmî model eksenine Kur'an ve peygamber noktasından, Ali (Muhammed Ali) -Nur Vahit- Allah eksenine çektiği, görülmektedir.

Bu farklılaşma, marjinalite itilen gelenekli Alevîliğin merkezî sünî hareket noktası karşısında kendi öğreti biçimlerini oluşturmasının sonucudur. Alevî öğretisinin sünî koddan ayrılan ana özelliği Kur'an'a yönelik farklı kanaat ve rivayetler üzerine kurulu olmasıdır. Yazar, mülakatlar sonucunda ortaya çıkan bu noktaları tespit etmekte ve Alevî-Bektaşî-Sünî öğretilerini Türk kültürü bazında rasyonel ve gerçekçi bir düzlemde buluşturmaya çalışmakta ve Baha Said'den beri (1900'ler) yapılan araştırmaların da bu ortak kültür temellerini vurguladıklarına dikkat çekmektedir.

Fuat Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseriyle Bektaşî heterodoksisinin eski Türk inanç sisteminin izlerini taşıdığını açıklamıştır. Daha önceleri Baha Said de aynı çizgide bir kültür paralelizmine değinmiştir. Yine Köprülü'nün *Türk Yurdu ve İslâm Ansiklopedisi*'nde yayımlanan Abdal Musa ve Ahmet Yesevî adlı incelemeleri de bu görüşleri pekiştirmiştir. En son Dede Baba Bedri Noyan da Alevî Bektaşî geleneğinin köklerinin Orta Asya'ya dayandığı tezini vurgulamıştır. Mehmet Eröz, Akdeniz ve Ege yörelerinde, Güneydoğu bölgesi saha araştırmalarında geniş çapta şematik kültür inançlarının Alevî Bektaşî geleneğinde canlılığını koruduğunu belirtmiştir. Özellikle Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî-Bektaşî Menakıbınâmelerinde İslâm Öncesi Motifler* adlı araştırmasıyla Alevî-Bektaşî kültüründe yaşayan Şamanizmin izlerini delilleriyle ortaya koymuştur. Aynı şekilde İrenne Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar* adlı kitabında Bektaşîliğin göçebe halkının bir dinî inanç sistemi olduğunu belirtmektedir. Ona göre Bektaşîlik tarihi çok eskidir. İlk Türk halklarına kadar uzanır. Kökleri Orta Asya'da İslâm öncesi

çağlardadır ve günümüze kadar sürüp gelmektedir. Orhan Türkdoğan bu ortak kültürel bileşkelere dikkati çekmektedir.

Araştırma boyunca 45 ocak üzerinde yapılan kültürel benzerlik tespitlerinde, Hıdırellez, Ay tutulması, Eşik kutsallığı, Al bastı ve lobusa kültür motiflerinin Şaman geleneğinin bir yansıması olduğu hususunda önemli bulgular olduğu ortaya konulmuştur. Hatta Alevî-Bektaşî grupları arasında Şaman inanç sistemleri ve kültür tortularının izlerinin daha canlı bir biçimde yaşadığı da örnek olaylarla gösterilmiştir. Bu paralelizm Kürtçe konuşan Alevî-Bektaşî cemaatlar arasında da tespit edilmiştir. Yazar, Alevî-Bektaşî aydınlarının hatta dinî temsilcilerinin de bu ortak görüşü paylaştıklarına dikkati çekmektedir.

Türkdoğan, eserinde iletmek istediği mesajı ise şu cümleler ile belirtmektedir: "Türk inanç, değerler sistemi ve geleneğini tek kelime ile Türk kültürünü taşıyan Alevî-Bektaşî soydaşlarımızla aynı çizgide birleşmememiz için hiçbir sebep var mıdır? Ülkemizin etnik mozayağı ayrılmak istendiği şu bunalımlı dönemlerde Alevî-Bektaşî-Sünnî bütünleşmesine karşı çıkmak kimin işine yarayabilir? Soy birliği bu kadar güçlü ve benzer olan insanların sosyal birliğini düşünmemek mümkün mü?"

Toplumumuzun muhtaç olduğu millet oluşturma süreci her şeyden önce benzer kültür ve değerler sistemini taşıyan insanlar arasında en çok gerçekleşme şansına sahiptir. Ortak değeri paylaşan gruplar, tasada ve kıvançta aynı duygu ve ideal etrafında daha kolaylıkla birleşebilirler. Bu sebeple, Alevî-Bektaşî olgusu milletleşme sürecimizin gerçekleşmesinde en güçlü dayanağı teşkil edebilir.

Bu sözlere bağlı olarak diyebiliriz ki özünü Kur'an ve Sünnette taşıyan İslâm inancı Müslüman Arap tarihinin çelişki yaratacak detaylarıyla gölgelenmemelidir. Yazar, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin kuruluşunda merkeze ilk gelen Oğuz boyları ile sonradan gelen Türkmenler arasındaki Oğuz-Türkmen ikiliğinden özellikle yönetimin İranlılara devri ile Türkmenlerin Şiileştirilmesi gibi bir sürecin başlatıldığından söz etmektedir.

Burada görülüyor ki, Türk tarihi içindeki olaylar inanç sisteminin şekillenmesinde birinci derecede etkili olmuşlardır. Son tahlilde, Prof. Dr. Türkdoğan'ın bu bilimsel eserinden çıkarılabilecek bir sonuç da Türklerin İslâmiyet'i kabulünden bu yana geçen süre içerisinde Devlet telakkisinden, hukuk sistemine, beşerî yaşayıştan, sanata kadar kendi iç bütünlüğünü kendi dünya ufkunda teşekkül ettirebilme gücüne sahip Türk varlığı bünyesinde Türk-İslâm kaynaşmasını bu günün dünyasında bütünleştirici bir noktaya oturtmanın hayati bir gereklilik olduğudur.

Sonsuza uzanan bir devlet varlığına ve sonsuzu kendisine getiren bir inanç sistemine sahip olan Türk milleti, her iki unsuru da hiç bir daraltmaya uğratmadan bilginin, aklın ve inancın ışığında daima yaşatacaktır. yaşatmalıdır.

EJDER ÇELİK
Atatürk Kültür Merkezi
Basın-Yayın Uzmanı